

ÖLÜM KAYGISI VE DUA TUTUMU ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Beyazıt Yaşar SEYHAN**

ÖZET

Bu araştırma ilk yetişkin, orta yaşlı ve yaşlıların ölüm kaygıları ile dua tutumları arasındaki ilişkiyi araştırmak üzerine yapılmıştır. Ölüm ve dua insan için evrensel nitelik kazanmış iki kavramdır. Ölüm kaygısı bireylerin her yaş döneminde yaşanabilecek evrensel bir kaygı olup nesnesi ve kaynağı belli olduğunda ise ölüm kaygısı ölüm korkusuna dönüşür. İnsanlar yaşadıkça ölümü tadarlar bu yüzden ölüm sadece bir kere yaşanılmaz. Dua tutumu da ölüm kaygısı gibi yaş dönemlerine göre değişebilen ve her dindar bireyde görülebilen evrensel bir tutumdur. Birçok çeşitlerinin olduğu bilinen dua tutumunun ölüm kaygısı ve boyutları tarafından nasıl ne oranda yordadığını araştırmak bu araştırmanın amaçlarından biridir. Araştırmada nicel yöntem içinde survey ve anket tekniği kullanılmıştır. Araştırma örneklemini Sivas ve çevresinde ikamet eden ilk yetişkin, orta yaşlı ve yaşlı 487 bireyi kapsamaktadır. Araştırmaya katılan örneklemin hem de cinsiyet hem de yaş değişkenleri açısından dua tutumları ve ölüm kaygıları ele alınmıştır Cinsiyet değişkeninde kadın (n=263) ve erkekler (n=224) arasında dua tutumlarında anlamlı fark görülmezken ölüm kaygılarında ise kadınların ortalama puanları erkeklerden anlamlı olarak daha fazladır. Yaş değişkeninde ise ilk yetişkinlerin (n=223) dua tutumları diğer yaş dönemlerine göre anlamlı olarak daha düşükken ölüm kaygıları ise anlamlı olarak daha yüksektir. Kadın ve erkeklerin "öte dünya kaygıları" dua tutumlarını pozitif yönlü yordamaktadır. İlk yetişkinlerin "öte dünya" ve "çürüme bozulma" kaygıları dua tutumlarını pozitif, "fiziksel kayıp" kaygısı ise negatif yönlü yordamaktadır. Orta yaşlıların sadece "ölüm süreci" kaygıları dua tutumlarını negatif yönlü yordamaktayken yaşlıların ise hiçbir ölüm kaygısı dua tutumlarını yordamamaktadır.

Sonuç olarak, "kadın ve erkeklerin ölüm sonrası ile ilgili kaygıları dua tutumlarını anlamlı olarak pozitif yönlü yordamaktadır". Ayrıca "gençlerin dua tutumları orta yaşlı ve yaşlı bireylerin dua tutumlarından anlamlı olarak düşüktür" sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre bireylerin "ilk yetişkinliklerdeki dindarlıkları veya dua tutumları yaşlılık dönemine doğru gittikçe artmaktadır" denilebilir. Yaşlılar ölümü daha çok tecrübe ettikleri için gençlere göre yaşlıların ölüm kaygıları

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fak. Din Psikolojisi ABD, El-mek: beyazit-seyhan@hotmail.com

daha azdır. Çünkü ölüm kaygısı tecrübe edilen bir kavramdır. Ölüm kaygısı bir kere değil ömür boyu tecrübe edilir.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Ölüm Kaygısı, Dua Tutumu, Cinsiyet, Yaş.

A RESEARCH ON THE DEATH ANXIETY AND ATTITUDE OF PRAYER

STRUCTURED ABSRACT

Since the past, the case of death that was not only in religions but also in the study area of psychology deeply affected many philosophers, thinker, people and communities. How much is real and important for case of human life, phenomenon of death is so important. According to Freud, who think the whole purpose of human life is death, there are in human life the death instinct with the life instinct (Schultz and Schultz, 2007: 607). So death is at the side of the human person and in every moment of human life.

This research was conducted on attitudes to death anxiety and prayer of first adult, middle age and olders. The death and prayer are two concept have gained universal nature to human. The death anxiety may experience in all age periods of individuals. The source of death anxiety, universal concern, is unclear. If the object and source of death anxiety will be certain, the death anxiety changes to fear of death. From here to eternity, people taste the death, they do not experience only once. Attitude of prayer, like the death anxiety, is universal attitude which can vary according to the age periods and can be seen in every religious individuals. In the scientific literature, there are many types of prayer attitude. The one of the aims of this research is to investigate the attitude of prayer which is many kinds, how and what to extent predict by the death anxiety and its size.

In the research, the questions will be seek to answer are: Does the attitude of prayer show a significant difference in terms of gender and age? Does the attitude prayer is predicted by death anxiety and its sizes in terms of gender and age? Is the death anxiety an attitude of prayer of young people significantly lower than older people? Is there a significant difference in anxiety of life after death among the elderly and young people?

In this research, survey method and questionnaire technique are used. The research includes 487 individuals who are their age periods first adults (n=223), middle age (n=254) and elderly (n=110). In the gender, while attitude of prayer isn't significant difference among men (n=224) and women (n=263), the mean scores of women are more significant than men in the death of anxiety. In the variable of age, while first adult of attitude to prayer is significantly lower death anxiety, their death of anxiety is significantly higher than other age period. "The other world" anxieties of women and men predicts positive versatility to their attitudes of prayer. In the first adult, while anxiety of "other world" and "decay/deterioration" predict positive versatility to their attitudes of

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

payer, anxiety of "physical loss" predicts negative versatility to their attitudes of prayer. In the middle age, only the anxieties of "death process" predicts negative versatility to their attitudes. In the elderly, no death anxiety predict their attitudes of prayer.

In conclusion, "prayer attitudes of men and women is significantly predicted at positive way by their anxiety about post-mortem". Prayer attitudes of young people are significantly lower than middle-age and elderly people. The anxiety death of young people is significantly lower than elderly people. The most important outcome of the research is the death anxiety will be experinced negative proportional to the age. So, the death anxiety is experinced in lifetime, not once. The death anxiety of the elderly are less than young people, because the elderly have more experince of death. All people are taste the death now, will not taste.

Key Words: Death, Anxiety of Death, Attitude of Prayer, Gender, Age.

GİRİŞ

Sadece dinlerin değil aynı zaman da psikolojinin inceleme alanında olan ölüm olgusu geçmişten bu yana birçok filozof, düşünür, kişi ve toplumları derinden etkilemiştir. Sona erme, tükenme, yok olma, ortadan kalkma gibi anlamlara gelen "ölüm" terimi (Yıldız, 2014: 2), maddi yönden, canlı organizmaların yeni molekül ve hücreler oluşturup yenilenme kabiliyetinin ortadan kalkması veya insanın hayati organlarının tahrip olması sonucu hayatietini sona erdirmesidir (Karaca, 2000: 86). Hayat olgusu insan için ne kadar gerçek ve önemli ise ölüm olgusu da öyledir. İnsan yaşam için nasıl içsel ve dışsal tepki verirse bireyin ölüm için de benzer tepkileri vardır. Bu yüzden insan hayatının bütün amacının ölüm olduğunu düşünen Freud'a göre insanda yaşam içgüdüğü ile birlikte ölüm içgüdüğü de vardır (Schultz ve Schultz, 2007: 607). Hayat ile yokluk arasında fark görülmediğinde insan hayatında her zaman ileri bir yaş döneminde gerçekleşecek bir kavram olarak düşünülen (Hökelekli, 2008a: 31-32) ölüm, aslında hayatın her anında bireyin yanındadır.

Din psikolojisinin esas konularının başında yer alıp dindarlığın ve olumlu Tanrı tasavvurunun önemli bir yordayıcısı olan (Seyhan, 2013a; 2014) "dua tutumu" da "ölüm" gibi evrensel bir konudur. Dua her dinde ve o dine müntesip her bireyde görülen bir davranıştır. Dua, İslam dininde ibadetlerin özü (bkz. Tirmizi, 1992) olarak görülürken Batı'da sıklıkla inancın özü olarak düşünülür (Brown, 1994). Yeryüzünde var oldukları andan bu yana insanların bazen bir isteği veya şikâyeti, bazen pişmanlık veya tövbeyi, bazen de şükür veya fikirleri/düşünceleri, duyguları paylaşmak için yaptığı (Seyhan, 2013a: 158) dua etme olgusu da ölüm olgusu kadar eski, evrensel ve gerçektir. Bu iki kavram üzerine bina edilen bu araştırma, ilk yetişkinlik döneminden yaşlılık dönemine erişen bireylerin ölüm kaygıları ile dua etme tutumları arasındaki ilişkileri ele almaktadır. Araştırmanın teorik kısmında ilk olarak ölüm kaygısı daha sonra da dua tutumu hakkında birtakım bilgiler verilerek din psikolojisi açısından yerli veya yabancı bilimsel literatürde yapılan bazı çalışmalardan yeri geldikçe bahsedilecektir.

1. Ölüm Kaygısı

Kökü eski Yunancada "anxietas" olan "anksiyete" veya "kaygı" bunaltı, tedirginlik, korku, merak anlamlarına gelir. Kaygı çok geniş bir kullanım alanı olmakla birlikte fiziksel, anatomik görünüşleri ile birlikte psikolojik yanları da olan bir kavramdır (Yıldız vd. 2007; Kartopu, 2012: 149). Bu açıdan bakıldığında en genel ifade ile tehlike veya talihsizlik korkusunun ya da

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

beklentisinin yarattığı bunalım veya tedirginliktir (Budak, 2009: 418). Kaygı kavramına yakın duran korku ise genellikle kaynağı bilinen belirli bir anda ortaya çıkan fiziksel ve anatomik durumları aniden ortaya çıkaran olay veya reaksiyon olarak tanımlanır (Öner ve Le Compte, 1998). Öner ve Le Compte (1998) korkuyu süresiz-durumluk kaygı olarak tanımlarken, kaynağı veya nesnesi belirli olmayan anlarda bile stres, tedirginlik yaratan hatta huzursuzluk veren durumlara ise sürekli kaygı demektedirler. Ölüm de yaşam döngüsü içinde genellikle bireyde sürekli kaygı yaratan bir olgudur. Ancak ölüm ile yüz yüze gelme gibi bir durum olursa birey süresiz-durumluk bir kaygı içinde demektir. Geniş hayat döngüsü içinde aslında birey ölüm kaygısını süresiz-durumluk bir kaygı olarak yaşamadığı söylenebilir. Yıldız'a göre (2014: 65-66) de insan hayatında korku iki tarzda ortaya çıkar. Birincisi, kaygıya bağlı olarak kaynağı belli olmayan bir kaygı korkuya dönüşür, ikincisi ise kaygı hali yaşanmadan doğrudan korku hali tecrübe edilir. Bu yüzden birey ölüm korkusunu hayatında daha az tecrübe edebilir ama ölüm kaygısı ise her an bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde bireyde görülebilir. Ayten'in ifadesi ile ölüm kaygısı, ölüm karşısında bireyin tüm yaşam dönemlerinde ortaya çıkabilir. Cenazenin geçişini seyretme, salâ duyma, çok sevdiği birisini kaybetme (veya ölümden dönme) gibi bir durumla karşılaştığında ölüm kaygısı ölüm kokusuna dönüşebilir (2009: 88).

Ölüm kaygısı insanın yaşama başlaması ile var olduğu ve doğal, değişken, evrensel bir tepki olarak insanda bulunduğu (Templer, vd., Thorson ve Powell, 1989, 1993; Murray, 1974; Kirby ve Templer, 1975; Neufeldt ve Holmes, 1979; Yıldız, 2014; Koenig, 1998: 149) düşünülürse gelişim dönemlerine göre ölüm kaygısının bireyde artıp azalacağı düşünülebilir. Bu yüzden genç bir yetişkinin ölüm kaygısı ile yaşlı bir kişinin ölüm kaygısı aynı seviyede olmayabilir. Gençler üzerinde yapılan bazı çalışmalarda ölüm kaygısının genç bireylerde yüksek olduğu ortaya konulmaktadır (bkz. Arı vd., 1998; Egemen, 1963; Geçtan, 1990; Dickstein ve Blatt, 1966; Yıldız, 2014: 22). Aslında genç birey hayatı sindirerek tatmak ister ve ölümlü yüzleşerek işler yaparak hayatını idame ettirebilir. Bunun için ölüme meydan okuma anlayışıyla adrenalin yükselten sporlar genellikle gençler tarafından yapıldığı iddia edilir (Yıldız, 2014). Orta yaş dönemindeki bireylerin fiziksel kabiliyetlerinin gençlere göre azaldığının farkında olması ve bazı hastalıkların daha belirgin olarak gün yüzüne çıkması ihtimaliyle orta yaşlılarda ölümü gençlere göre daha çok kabullenişlik ve düşünme yoğun bir şekilde olabilir (Cüceloğlu, 1991: 397 vd.; Onur, 1991: 137). Yaşlılıkta ise her açıdan bir durulmanın ve gerilemenin yoğun olarak hissedildiği, birçok sevdiği insanların öldüğüne şahit olunduğu ve ölüme her gün daha yaklaştığının tecrübe edildiği görülür ki bu yüzden yaşlı bireyin, olumlu-olumsuz bir tutumu olsa da ölüme karşı bir hazırlık içinde olduğu kabul edilmektedir (Onur, 1991: 161 vd.; Kayıklık, 2003: 54-65; Saygılı, 2011: 29 vd.).

Modern Batı toplumlarındaki yaşlanma ve ölüme dair bilgi kültürel olarak iki tarihi akıma dayandığını söyleyen Vincent (2003: 132) bunlardan birincisi Aydınlanma döneminin bilimsel bilgi anlayışı sayesinde keşifler ve doğa üzerine hâkimiyet anlayışıdır ki bunun neticesinde yaşlılığın tıbbileştirilmesinin günümüzde gerçekleştiğinden bahseder. Buna göre modern tıp yaşlılığı engelleyecek gelişmeler bulmalı ve yaşlı bireylerin sağlığını daha çok korumalıdır. Bunun neticesinde yaşlı birey aslında Aydınlanmadan önceki dönemlere göre yaşlılığın zorluklarından korunmuş olmakta (Vincent, 2003:132) ise yaşlılık eskisi kadar zor olamadığı söylenebilir. Bununla birlikte Kübler-Ross'un (1969) yaptığı çalışmada yaklaşan ölümün kabullenişinde bireylerin beş çeşit süreç içinde olabilecekleri ön görülmüştür. Bu aşamalardan ilk dördü "inkar", "kızgınlık", "pazarlık" ve ölümü kabul etmede "depresyon" süreçleridir. Bellah ve arkadaşlarının (1985) çalışmasındaki "canlı bireyciliği" çağrıştıran beşinci süreç ise ölümün kabullenildiği "başarılı" ölümdür (akt. Bergman, 2001: 322). Karaca'ya göre ölüm sürecine girmemiş fakat ölümü bir ihtimal olarak gören bireylerin sergiledikleri söz konusu bu tutum genellikle dindar bireylerin tutumudur (2000: 237).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

Modern psikolojinin kurulması ile birlikte birçok psikoloji ekolü ölüm kaygısı üzerinde söz söylemiştir. Bunlardan en dikkat çekici olanı varoluşçuluk felsefi düşüncesine dayanan varoluşçu psikologlardır. Varoluşçu psikiyatri uzmanı olan Yalom'a göre ölüm kaygısı aslında insanda bir kiracıdır. İnsanlar terapi sırasında ölümden korktuğunu iddia ederlerse de insanların asıl korktukları ölümle baş etme mekanizmalarını yeterince bilmemeleridir (akt. Crusalis, 2010: 211). Bu yüzden Yalom (2002: 126) der ki: "Fiziksel ölüm bizi yok etse de ölüm kavramı bizi kurtarır" (akt. Crusalis, 2010: 212). İngiliz varoluşçu düşünür E. van Deurzen'in "Hayat ile ölüm bir sikkenin iki yanı" (akt. Crusalis, 2010: 212) şeklindeki bir yaklaşım hayat mücadelesini beceren bir birey aslında ölüm kaygısı ile de mücadele edebilir anlamına gelmektedir. Ölümü biyolojik anlamda beden ölmesi değil "hücreysel" ölüm yani "apoptosis" (Hatami, 2001: 76) kavramı ile düşünürsek insan her an ölümü tadıp durmaktadır. Bu durum İslam dininde bilinen bir gerçektir. Al-i İmran Suresinde "her nefis ölümü tadıcıdır" (yani tadıp durmaktadır) ifadesi yer almaktadır (Kuran, 3: 185). Ölen hücrelerin yerine yenilerinin eklenmemesi sonucu biyolojik olarak yaşlılığın oluştuğu fikri yaygındır (Saygılı, 2011: 17). Buna göre hücreysel ölümü yaşayan insanoğlu dünya hayatıyla birlikte ölümü de tadıp durmaktadır denilebilir. Ancak Geçtan'ın (1990) da ifade ettiği üzere ölüm kaygısı tüm insanların benliğinin derinliklerinde çoğu kez bilinç düzeyine çıkmadan yaşanır. Eğer insanların pek çoğu açık bir şekilde ölümden kaygılandığını belirtiyorsa bunun nedenlerinden bazıları İbn-i Sina'ya göre (1942), ölümün hakikatini veya öldükten sonra bireyin başına ne geleceğini bilmemek, kestirememektir (akt. Hayati, 2008: 35).

Ölüm kaygısı üzerine din psikolojisi alanında yapılan ulusal ölçekte çalışmaların geneli belli bir yaş döneminde bulunan bireyler üzerinde olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların bazılarından burada bahsetmekte fayda görmekteyiz. Yıldız'ın (2014) yaptığı "ölüm kaygısı ve dindarlık" adlı çalışmanın örneklemini üniversite öğrencileri iken Dağlı'nın (2010) yaptığı çalışmanın örneklemini ise Konya ve çevresinde yaşayan yaşlılardır. Koç tarafından 2003 ve 2004'te yaşlılar üzerine yapılan iki araştırma da bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Hökelekli (2008a) ve Karaca (2000) ise ilk yetişkinler, yetişkinler, orta yaşlılar, yaşlılar gibi farklı yaş dönemlerindeki bireyler üzerinde ölüm kaygısını araştırmışlardır. Kayıklık (2003) orta yaşlı ve yaşlıların dinsel eğilimlerini ele alırken ölüm kaygısını incelemiştir. Ayten (2009) ise Türk ve Ürdünlü üniversite öğrencileri üzerinde ölüm kaygısını ele almıştır. Bu bahsedilen araştırmaların hepsinde cinsiyet açısından kadınların ölüm kaygısı erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur. Ancak yaş değişkeni açısından ise örneklemelerin yaş dönemleri arasında farklı sonuçlar elde edilmiştir. Mesela, Kayıklık (2003), orta yaş ve yaşlılarda dinsel eğilimler üzerine yaptığı araştırmasında ölüm kaygısı orta yaşlı ve yaşlılarda anlamlı fark oluşturmazken kadınların ölüm kaygısı erkeklerden daha yüksek çıkmıştır. Yine aynı şekilde Ayten (2009) ise ölüm kaygısının kız öğrencilerde erkeklere, son ergenlerde ise ilk yetişkinlere göre daha yüksek olduğunu bulmuştur.

2. Dua Tutumu

Lügatte bir şeyin gelmesini istemek, teşvik etmek, sevk etmek, çağırmak, seslenmek, yardım dilemek, davet etmek ve yakarmak (İbn-i Manzur, 1996; Mu'cemul-Vasit, 1972: 286; TDK, 2005: 573) anlamına gelen "dua" kavramı din psikolojisinin ana konularından biridir. Evrensel bir ritüel olan dua (Marinier, 1990; Hökelekli, 2008b), bireyin inandığı dinin gereği için yerine getirdiği dini davranışlardan biridir. Ancak diğer bazı dini davranışlar gibi belli bir format içerisinde yani "kalıplaşmış" cümlelerden oluşan metinler içinde kullanıldıkları görülse de (Hökelekli, 2008b), dua belli kalıplar içinde yapılması zorunlu olmayıp daha çok bireysel, içten gelerek sesli veya sessiz, duruma göre değişerek yapılır (Koç, 2003: 376). Birey kendini uygun gördüğü anda her yerde ve zamanda dua edebileceğinden (Carell, 1961: 26) dolayı duada belli kurallar ve genel geçer formatlar yerine bireysel yapılar daha ağırdır (Spilka, 2013: 168).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

Din psikolojisinde basitçe bir ritüel olan "dua" (Janssen, de Hart ve Draak, 1990) kavramı üzerine yapılan birçok yurt dışı çalışmalarda duanın çeşitlerinden bahsedilmiştir. Örneğin tapma, şükür, itiraf ve yalvarma içerikli dualarla (Harkness, 1948; akt. Spilka, 2005: 167-169) birlikte, başkaları adına ayrıcalık isteme, günah çıkarma, meditasyonel, dilek, ritüel ve konuşma diline ait dualar vardır (Meadow ve Kahoe, 1984; Poloma ve Pendleton, 1991; akt. Cirhinlioğlu, 2010: 172-173). Batı kaynaklı çalışmalarda saptanan en tutarlı dua etme çeşitleri *dilek* duası, *ritüel* dua, *meditasyon* şeklinde dua, *günah çıkarma* duası, başkaları adına *ayrıcalık isteme* duası, *kendini geliştirme* için yapılan dua ve *alışkanlık* edinilmiş duadır (Cirhinlioğlu, 2010: 173).

Batı bilimsel literatüründe dua üzerine yapılan çalışmalardan bazıları duanın bireye fayda sağlayıp sağlamadığına odaklanır. Buna göre dini ibadetlerin faydalığına işaret eden çalışmalar gibi duanın olumlu sonuçlarının olduğunu gösteren çalışmalar da vardır (bkz. Larid, 1991; Parker ve Brown, 1986; Saudia, vd., 1991; Sutton ve Murphy, 1989; Baldree, vd., 1982; Gibson, 1983; Koenig, George ve Siegler, 1988; Manfredi ve Pickett, 1987; Shaw, 1992).

Hastalar üzerine yapılan bazı deneysel çalışmalarda dua edilen deney grubu ile kontrol grupları arasında farkın olup olmadığına yönelik elde edilen bulgularda birbiri ile çelişik sonuçlar elde edilmiştir (bkz. Walker vd., 1997; Joyce ve Weldon, 1965; akt. Cirhinlioğlu, 2010: 175). Buna göre kendisine dua edilen bazı deney gurubu üyeleri daha önce iyileşirken diğer kontrol grubu daha sonra iyileşmiştir. Bazı çalışmalarda ise deney ile kontrol grubu arasında fark çıkmamıştır. Yurt içinde ise siğil üzerinde yapılan bir çalışmada da dua edilen siğil hastalığı olan kişilerin hastalıklarının iyileştiği görülmemiştir (Hoşriik, 2010). Dua ile hastalık arasındaki ilişkinin plasebo etkisi oluşturup oluşturmadığı tartışmalı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Duanın insan üzerindeki fizyolojik etkisinden ziyade psikolojik etkisi din psikolojisi açısından daha önemlidir. Zira dua eden bireylerde dua sırasında ve duadan sonra bir psikolojik rahatlamanın olduğu dile getirilir. Bu çalışmada da ölçek sorularını okuyamayan yaşlı bireylerin çoğunluğu söz konusu psikolojik rahatlama bahsedip yaşadıkları bazı tecrübesel olayları anlattıklarına şahit olunmuştur. Bu yüzden duanın birey üzerinde bıraktığı "uzun vadeli psikolojik süreç" insanı dua etmeye sevk edeceği düşünülmektedir (Horozcu, 2010). Hatta Albayrak'a göre (2007) "itiraf", "şükür", "bağışlanma", "tefekür" gibi içsel güdümlü dua formları insanı kendi varoluşundan kaynaklanan doğal bir etkiyle duaya yöneltir. İçsel güdümlü edilen dua formları dışsal güdümlü edilen dua formlarından farklı olarak duadaki beklentinin gerçekleşmemesi durumunda bireyi hayal kırıklığına yol açmamaktadır (Albayrak, 2007: 192 vd.).

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu bölümde araştırmanın amacından, problemlerinden, veri toplama araçlarından, test edilecek denencelerinden, örneklemin özelliklerinden, varsayım/sınırlılıklarından ve araştırma sürecindeki işlemlerinden ve bahsedilecektir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı evrensel olan ölüm kaygısı ile dua tutumu arasındaki ilişkileri nicel yöntemler kullanarak incelemektedir. Ölüm kaygısı ile dindarlık ilişkilerini inceleyen yerel-yabancı araştırmaların olduğu bilinmektedir. Ancak dindarlığın önemli göstergelerinden sayılan dua tutumu ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların yok denecek kadar az olması bu araştırmanın önemini artırmaktadır. Böylece bu araştırma ile ölüm kaygısının dua tutumunu nasıl ve ne oranda yordadığını tespit etmek bundan sonraki araştırmalara örnek teşkil edebilir.

Ayrıca örneklem genç yetişkinler, orta yetişkinler ve yaşlılar üzerine olduğu için yaş arttıkça ölüm kaygısı ve dua tutumunun artıp artmadığını bulmak da bu araştırmanın amaçlarından biridir. Ölüm kaygısı boyutlarının yaş ve cinsiyet açısından örneklemin dua tutumunu yordayıp yordamamasını ortaya koymak bireylerin dua tutumlarını anlamaya yardımcı olacaktır. Ölüm

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

kaygısı evrensel bir kaygı ise söz konusu bu kaygı her yaş dönemindeki bireylerde ne oranlarda olduğunu bulmak bu araştırmanın bulguları ile ortaya konulmaya çalışılacaktır. Yaşlı bireyler ile gençlerin anlamlı çıkan ölüm kaygısı boyutlarının dua tutumu ile olan ilişkilerini keşfetmek de bu araştırmanın amaçlarından biridir. Böylece elde edilecek sonuçlar özellikle Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarına bir katkı sunacaktır.

Araştırmanın Problemleri

Araştırmada cevap aranacak problemler genel olarak şunlardır:

a) Araştırmaya katılan kadın katılımcıların dua tutumları ve ölüm kaygıları erkeklere göre yüksek midir? Kadınların ölüm kaygısı boyutlarından aldıkları puanlardan hangileri erkeklerin aldıkları puanlardan anlamlı olarak daha yüksektir?

b) Gençlerin dua tutumları ile ölüm kaygıları yaşlı bireylere göre anlamlı olarak daha düşük müdür? Özellikle gençlerin ölüm kaygılarından hangileri yaşlılara göre anlamlı olarak daha düşüktür?

c) Gençler ile yaşlı bireyler arasında ölüm sonrası hayata dair kaygı açısından anlamlı fark çıkar mı? Ölüm sonrası hayata dair kaygı katılımcıları aynı oranda kaygılandırmakta mıdır?

d) Örneklemin yaşına bağlı olarak ölüm kaygılarından hangileri katılımcıların dua tutumlarını anlamlı olarak yordamaktadır? Ayrıca cinsiyet açısından ölüm kaygılarından hangileri katılımcıların dua tutumlarını anlamlı olarak yordamaktadır?

Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları "Dua Tutum Ölçeği" ile "Ölüm Kaygısı Ölçeği". Bu ölçekler hakkında bilgiler aşağıda verilmektedir.

1. Dua Tutumu Ölçeği

Araştırmamızda Albayrak, Acuner ve Seyhan (2014) tarafından geliştirilen ve üç boyuttan oluşan "Dua Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. "Dua Tutum Ölçeği" Beşli Likert tipi ölçek olup 34 madden oluşmaktadır. Ölçeğin geliştirilme süreci iki farklı zamanda iki farklı grup üzerinde yapılan araştırmalara bağlıdır. İlk olarak Acuner ve Albayrak (2009) tarafından Dokuz Eylül ve Rize Üniversitelerinin çeşitli bölümlerinde okuyan 798 öğrenciye bu ölçek uygulanmıştır. Bu uygulamadan faktör analizinde tek boyutlu çıkan ölçek Albayrak, Acuner ve Seyhan (2014) tarafından Cumhuriyet Üniversitesinde okuyan 672 öğrenciye uygulanmıştır. Bu ikinci örneklemden elde edilen veriler sonucunda ölçeğin üç boyutlu olduğu görülmüştür. Söz konusu boyutlar ise "dua amaç", "dua sıklık" ve "dua şuur" boyutları olarak adlandırılmıştır. Dua Tutum Ölçeğinin 2009'daki ilk uygulamasında KMO değerleri ,927 iken 2014'teki ikinci uygulamada ise ,960 olarak elde edilmiştir. Dua Tutum Ölçeğinin 2014'teki verilerine göre C. Alpha değerleri ise ,940'tır¹.

2. Ölüm Kaygısı Ölçeği

Araştırmamızda kullandığımız ikinci ölçek ise Thorson ve Powell tarafından geliştirilmiş olan "Ölüm Kaygısı Ölçeği"dir. Türkçe çevirisinin geçerliği ve güvenilirliği Karaca ve Yıldız (2001) tarafından yapılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre istatistiksel değerlendirme sonucunda homojenlik endeksi tekniğine göre hesaplanan güvenilirlik katsayısının (C. Alpha) .84²; yarıya bölme tekniği ile hesaplanan güvenilirlik katsayısının ise .73 olduğu görülmüştür. Ölüm Kaygısı Ölçeği'nin (ÖKÖ) geçerliği saptamak için faktör analizi ve iç tutarlılık teknikleri

¹ Bu araştırmada da benzer sonuçlar elde edilmiş olup "Dua Tutum Ölçeği"nin KMO değerleri .965'tir.

² Bu araştırmada ise C. Alpha .85 olarak elde edilmiştir.

kullanılmış, yapılan faktör analizinde Karaca ve Yıldız (2001) tarafından ölçeğin yapısını oluşturan dört temel faktör belirlenmiştir. Bu faktörler şunlardır: “Fiziksel ve ruhsal fonksiyonları kaybetme kaygısı”, “öte âlemle ilgili kaygılar”, “çürüme ve bozulma ile ilgili kaygılar”, “ölüm süreci-acı ve ızdırap çekme ile ilgili kaygılar” (Karaca ve Yıldız, 2001: 43-55).

Araştırmanın Denenceleri

Araştırmamızda test edilecek denenceler cinsiyet ve yaş değişkenleri bakımından şunlardır:

a) Cinsiyet değişkeni açısından;

- Kadınların dua tutumları ve ölüm kaygıları erkeklere göre anlamlı olarak daha yüksektir.

-Kadın ve erkeklerin ölüm sonrası ile ilgili kaygılarında anlamlı bir ilişki yoktur.

-Kadın ve erkeklerin ölüm sonrası ile ilgili kaygıları dua tutumlarını anlamlı olarak yordamaktadır.

b) Yaş değişkeni açısından;

-20 ile 28 yaş arasındaki genç yetişkinlerin dua tutumları orta yaşlı ve yaşlı bireylerin dua tutumlarından anlamlı olarak daha düşüktür.

-20 ile 28 yaş arasındaki genç yetişkinlerin ölüm kaygısı 60 ve üzerindeki yaşlı bireylerden anlamlı olarak daha düşüktür.

-20 ile 28 yaş arasındaki gençler ile 60 ve üzerindeki yaşlı bireylerin ölüm sonrası ile ilgili kaygılarında anlamlı ilişki çıkmaz.

-İlk yetişkinlerin, orta yaşlı ve yaşlıların dua tutumları ölüm sonrası ile ilgili kaygıları tarafından pozitif yönlü yordanmaktadır.

Örneklem

Araştırmanın örneklemini Sivas ve çevresinde ikamet eden 487 kişiden oluşmaktadır. Bu kişilerden 263'ü (%54) kadın 224'ü (%46) ise erkektir. Ayrıca örneklemin 223'ü (%45,8) 20-28 yaş arasında olup 29 ile 59 yaş arasındakilerin sayısı ise 154'tür (%31,60). 60 yaş ve üzerindeki katılımcı sayısı ise 110'dur (%22,60).

Araştırmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları

Araştırmanın temel varsayımları ve sınırlılıkları aşağıda belirtilmektedir:

1. Araştırma 487 kişinin katılımı ile sınırlandırılmıştır. Çalışma evreni, çoğunluğu Sivas ve çevresinde ikamet eden kişilerle sınırlıdır. Örneklemini oluşturan katılımcıların anket formlarına içtenlikle samimi olarak cevap verdikleri varsayılmıştır.

2- Araştırma 2014 Mart ve 2015 Şubat ayları arasındaki zaman dilimleri ile sınırlıdır. Zaman diliminin geniş olması katılımcılardan yaşlı bireylere ulaşma imkânının kısıtlı olması gösterilse de zaman diliminin ve örneklemin sayısal çokluğunun nicel araştırmaya uygun olduğu varsayılmıştır.

3- Araştırma nicel yöntem ve anket tekniği ile sınırlı olup araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının geçerli ve güvenilir olduğu varsayılmıştır. Dua ve ölüm konularında ülkemizde az sayıda ölçek yapıldığı görülmektedir. Bu iki konu alan olarak çok geniş olduğu bilinmektedir. Bu yüzden araştırmada elde edilecek yorum ve sonuçlar veri toplama araçlarının kapasitesi çerçevesince sınırlandırılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

İşlem

Araştırmadaki ölçek maddeleri örnekleme bizzat gönüllülük esasınca katılabilecekleri beyan edilerek uygulanmıştır. Özellikle 60 yaş ve üzerinde olan bireylere bizzat ölçek maddeleri araştırmacı tarafından tek tek okunarak içtenlikle cevap vermeleri sağlanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler araştırmacı tarafından SPSS 16.0 istatistik paket programına girilerek değerlendirilip söz konusu verilerin analizi yapılmıştır.

BULGULAR

İlk olarak, araştırmanın denenceler kısmında bahsi geçen tüm değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkilerinin nasıl olduğunu belirlemek için korelasyon (ilgileşim) tablosu oluşturulmuştur (bkz. Tablo-1). Yaş değişkeni ile ölüm kaygılarından "fiziksel kayıp kaygısı", "öte dünya kaygısı" ve "çürüme bozulma kaygısı" arasında negatif yönlü anlamlı ilişki çıkmıştır (bkz.

Tablo-1 Değişkenler Arası Korelasyon Tablosu

Değişkenler	Yaş	Cins.	Fiziksel Kayıp Kaygısı	Öte Dünya Kaygısı	Çürüme Bozulma Kaygısı	Ölüm Süreci Kaygısı	Dua Top.	Duada Amaç	Duada Sıklık	Dua Şuur	Öl. Kay. Top
Yaş	r 1										
Cinsiyet	r ,291**	1									
F. Kayıp Kaygısı	r -,194**	-,268**	1								
Öte Dün. Kaygısı	r ,003	-,192**	,463**	1							
Çür. Boz. Kaygısı	r -,219**	-,332**	,489**	,310**	1						
Ölüm Süreci	r -,190**	-,166**	,324**	,426**	,283**	1					
Dua Toplam	r ,353**	-,038	-,107*	,140**	,011	-,09	1				
Duada Amaç	r ,269**	-,061	-,107*	,162**	,006	-,04	,930**	1			
Duada Sıklık	r ,426**	,017	-,137**	,053	-,024	-,151**	,914**	,751**	1		
Duada Şuur	r ,260**	-,073	-0,046	,189**	,055	-,03	,929**	,854**	,743**	1	
Ölüm Kay. Top.	r -,212**	,337**	,846	,724	,718	,611	-,026	-,01	-,094*	,049	1

*p<.05 **p<.01

sırası ile $r=-,194$; $r=-,219$; $r=-,190$; $p<,01$). Ayrıca yaş değişkeni ile dua tutum ve boyutları arasında ise pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmuştur (bkz. sırası ile $r=,353$; $r=,269$; $r=,426$; $r=,260$; $p<,01$). Ancak yaş değişkeni ile "öte dünya kaygısı" arasında herhangi bir ilişki çıkmamıştır ($r=,003$; $p>,05$). Cinsiyet değişkeni ile "fiziksel kayıp kaygısı", "öte dünya kaygısı", "çürüme bozulma kaygısı" ve "ölüm süreci kaygısı" arasında negatif yönlü anlamlı ilişki görülürken (sırası ile $r=-,268$; $r=-,192$; $r=-,332$; $r=-,166$; $p<,01$), dua tutumu ve boyutları arasında ise hiç bir ilişki bulunmamıştır (bkz. Tablo-1).

Dua tutumu ile "öte dünya kaygısı" arasında pozitif anlamlı ilişki varken ($r=,140$; $p<,01$), bu durum "duada sıklık" boyutu hariç diğer boyutlar olan "duada amaç" ile "duada şuur" boyutlarında da aynı şekildedir ($r=,162$; $r=,189$; $p<,01$). Dua tutumu ve "duada amaç" boyutunun "fiziksel kayıp kaygısı" ($r=-,107$; $p<,05$) ile "duada sıklık" boyutunun "ölüm süreci" kaygısı arasında negatif yönlü anlamlı bir ($r=-,151$; $p<,01$) ilişkinin çıkması dikkat çekicidir. Diğer ölüm

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

kaygısı boyutları ile dua tutumu ve boyutları arasında anlamlı ilişki nötrdür (bkz. Tablo-1). Buna göre yaş arttıkça "öte dünya kaygısı" hariç diğer ölüm kaygıları artmakta iken bireylerin "öte dünya kaygısı" artarken "duada sıklık" boyutu hariç diğer dua boyutları olan "duada amaç ve şuur" boyutları artmaktadır. Ölüm kaygısı toplam puanları ile cinsiyet ve yaş değişkenleri arasında ($r=,212$; $r=,337$) negatif yönlü $p<,01$ düzeyinde anlamlı ilişki görülmektedir. Ancak ölüm kaygısı toplam puanları ile dua tutumu toplam puanları arasında ise anlamlı ilişki çıkmamıştır. Sadece ölüm kaygısı toplam puanı ile dua sıklık boyutu arasında ($r=-,094$) negatif yönlü $p<,05$ düzeyinde anlamlı ilişki vardır (bkz. Tablo-1).

Tablo-2'de ölüm kaygısı boyutları ile dua tutumunu cinsiyet değişkeni açısından karşılaştırmak için t-Testi yapılmıştır. Buna göre dua tutumunda kadınların aldıkları ortalama puan ($\bar{X}=151,26$) ile erkeklerin ortalama puanları ($\bar{X}=149,92$) arasında anlamlı fark bulunmamaktadır ($p>,05$). Ancak ölüm kaygısı boyutlarının hepsinde kadınların aldığı ortalama puanlar (sırası ile $\bar{X}=9,247$; $\bar{X}=15,007$; $\bar{X}=7,922$; $\bar{X}=3,154$) erkeklerin ortalama puanlarından ($\bar{X}=5,522$; $\bar{X}=13,258$; $\bar{X}=4,665$; $\bar{X}=9,169$) anlamlı olarak daha yüksektir ($p<,05$). Ayrıca ölüm kaygısı toplam puanlarında kadınların ortalama puanları ($\bar{X}=42,511$) erkeklerin ortalama puanlarından ($\bar{X}=32,518$) daha yüksek olup $p<,05$ düzeyinde anlamlı ilişki bulunmaktadır. Bu yüzden Tablo-2'ye göre kadınların ölüm kaygısı, erkeklerden daha fazladır denilebilir.

Tablo-2 Ölüm Kaygısı Boyutları ile Dua Tutumunun Cinsiyet Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)

Ölüm Kaygısı Boyutları	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	sd	t	p
Fiziksel Kayıp Kaygısı	Kadın	263	9,247	7,132	1	6,131	,001
	Erkek	224	5,522	6,111	485		
Öte Dünya Kaygısı	Kadın	263	15,007	4,272	1	4,303	,001
	Erkek	224	13,258	4,690	485		
Çürüme Bozulma Kaygısı	Kadın	263	7,9221	4,772	1	7,751	,001
	Erkek	224	4,665	4,436	485		
Ölüm Süreci Kaygısı	Kadın	263	10,334	3,154	1	3,700	,001
	Erkek	224	9,169	3,793	485		
Ölüm kaygısı Toplam	Kadın	263	42,511	14,400	1	7,942	,001
	Erkek	224	32,518	13,345	485		
Dua Tutumu	Kadın	263	151,26	16,230	1	,829	,41
	Erkek	224	149,92	19,816	485		

Dua tutum ve boyutlarını yaş değişkenleri açısından karşılaştırmak için tek yönlü ANOVA ve ortalama puanlar arasında farkın olup olmadığını tespit etmek için ise Tukey HSD Testi yapılmıştır (bkz. Tablo-3). Buna göre "duada amaç" boyutunda 20-28 yaş arasındaki bireylerin ortalama puanı ($\bar{X}=54,13$), diğer yaş dönemindeki bireylerin ortalama puanlarından anlamlı olarak düşüktür ($F=(2;484)18,933$; $p<,05$). Yine aynı şekilde 29-59 yaş arası bireylerin dua amaç boyutunun puanları ($\bar{X}=58,127$), $p<,05$ düzeyinde 20-28 yaş arası bireylerden yüksekken 60 yaş ve üzeri bireylerin ortalama puanlarından düşüktür. 60 yaş ve üzeri bireylerin ortalama puanları tüm dua boyutlarında anlamlı olarak yüksek olup diğer yaş dönemindeki bireylerin puanları arasında fark oluşturmaktadır. Bu durum dua tutumu ölçeğinin geneli için de geçerli olup 60 yaş ve üzeri bireylerin dua tutumunun genelinden aldıkları ortalama puan ($\bar{X}=160,37$), 29-59 ve 20-28 yaş arasındaki bireylerin ortalama puanlarından anlamlı olarak daha yüksektir ($F=(2;484)34,549$; $p<,05$). Dua tutumu ve boyutlarında 60 yaş ve üzerindeki bireylerin puanları ile diğer yaş dönemindeki bireylerin ortalama puanları arasında Tukey HSD Testi sonucuna göre fark bulunmaktadır (bk. Tablo-3).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

Tablo-3 Dua Tutum ve Boyutlarının Yaş Değişkenleri Açısından Karşılaştırılması (ANOVA-Tukey HSD Testi)

Dua Boyutları	Yaş Değişkenleri	N	$\bar{X}$	Ss	sd	F	p	Fark
Duada Amaç Boy.	a)20-28	223	54,13	6,786	2	18,933	,001	a/b,c b/a,c c/a,b
	b) 29-59	154	56,152	5,309	484			
	c) 60 ve üzeri	110	58,127	3,279				
	Toplam	487	55,672	5,903				
Duada Sıklık Boy.	a)20-28	223	41,520	7,644	2	54,517	,001	a/b,c b/a,c c/a,b
	b) 29-59	154	46,253	6,581	484			
	c) 60 ve üzeri	110	49,309	4,711				
	Toplam	487	44,776	7,450				
Duada Şuur Boy.	a)20-28	223	48,804	7,006	2	18,104	,001	a/b,c b/a,c c/a,b
	b) 29-59	154	50,272	5,528	484			
	c) 60 ve üzeri	110	52,936	3,381				
	Toplam	487	50,202	6,099				
Dua Toplam Boy.	a)20-28	223	144,46	19,818	2	34,549	,001	a/b,c b/a,c c/a,b
	b) 29-59	154	152,68	16,012	484			
	c) 60 ve üzeri	110	160,37	9,948				
	Toplam	487	150,65	17,962				

Tablo-4'te ölüm kaygısı ve boyutları ile yaş dönemleri arasında anlamlı farkın olup olmadığını tespit etmek için tek yönlü ANOVA ve puanlar arasında farkı bulmak için de Tukey HSD Testi yapılmıştır. Buna göre bütün yaş dönemindeki bireylerin "öte dünya" kaygısından aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlılık çıkmadığı gibi puanlar arasında fark da yoktur ($F_{(2;484)}1,414$; $p>,05$).

Tablo-4 Ölüm Kaygısı Boyutlarının Yaş Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (ANOVA-Tukey HSD Testi)

Ölüm Kay. Boyutları	Yaş Değişkenleri	N	$\bar{X}$	Ss	sd	F	p	Fark
Fiziksel Kayıp Kaygısı	a)20-28	223	9,083	6,762	2	10,837	,001	a/b,c
	b) 29-59	154	6,412	6,721	484			
	c) 60 ve üzeri	110	5,963	6,951				
	Toplam	487	7,533	6,928				
Öte Dünya Kaygısı	a)20-28	223	14,343	4,418	2	1,141	,32	Yok
	b) 29-59	154	13,759	4,417	484			
	c) 60 ve üzeri	110	14,54	4,969				
	Toplam	487	14,203	4,549				
Çürüme Bozulma Kaygısı	a)20-28	223	7,6	4,887	2	13,066	,001	a/b,c
	b) 29-59	154	5,698	4,681	484			
	c) 60 ve üzeri	110	5,054	4,682				
	Toplam	487	6,424	4,894				
Ölüm Süreci Kaygısı	a)20-28	223	10,57	3,322	2	10,532	,001	a/b,c
	b) 29-59	154	9,22	3,428	484			
	c) 60 ve üzeri	110	9,036	3,687				
	Toplam	487	9,798	3,507				
Ölüm Kaygısı Toplam	a)20-28	223	41,601	14,989	2	13,553	,001	a/b,c
	b) 29-59	154	35,091	14,053	484			
	c) 60 ve üzeri	110	34,395	13,683				
	Toplam	487	37,915	14,777				

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

"Fiziksel kayıp" kaygısında ise ortalama en yüksek puanı ($\bar{x}=9,083$), 20-28 yaş arasındaki bireyler almaktadır. Söz konusu bu ortalama puan ile 29-59 ve 60 yaş üzerindeki bireylerin (sırası ile $\bar{x}=6,721$; $\bar{x}=6,951$) ortalama puanları arasında anlamlılık olup 20-28 yaş dönemindeki bireyler ile diğer bireyler arasında fark çıkmıştır ($F=(2;484)10,837$). Benzer durum "çürüme bozulma" ile "ölüm süreci" kaygısı arasında da olup 20-28 yaş dönemindeki bireyler sırası ile $\bar{x}=7,600$; $\bar{x}=10,574$ ortalama puan almışlardır. Bu ortalama puanlar ile diğer yaş dönemlerinin ($\bar{x}=5,698$; $\bar{x}=5,054$; $\bar{x}=9,220$; $\bar{x}=9,036$) ortalama puanları arasında anlamlılık olup Tukey HSD Testine göre fark bulunmaktadır (bkz. Tablo-4; "çürüme bozulma" kaygısı için $F=(2;484)13,066$; "ölüm süreci" kaygısı için $F=(2;484)10,532$; $p<.05$). Ölüm kaygısı toplam puanlarında da en yüksek ortalama puan ($\bar{x}=41,601$) 20-28 yaş arasındaki bireylere ait olup orta yaşlı ve yaşlı bireylerin ortalama puanları arasında anlamlı fark çıkmıştır (bkz. Tablo-4; $F=(2;484)13,553$; $p<.05$).

Araştırmanın amaçları doğrultusunda cinsiyet açısından katılımcıların dua tutumunu ölüm kaygısı boyutlarından hangilerinin yordayıp yordamadığını bulmak için aşamalı regresyon analizi yapılmıştır (bkz. Tablo-5). Buna göre kadınların "ölüm süreci" kaygısı tek başına dua tutumunun %3 oranında, "öte dünya" kaygısı ile birlikte ise %6 oranında açıkladığı görülmüştür ($R^2=.057$; $R=.239$; $p<.05$). Ayrıca kadınların dua tutumlarını "ölüm süreci" negatif yönlü yordarken "öte dünya" kaygıları ise pozitif yönlü yordamaktadır ($\hat{y}=152,448-1,184_{ölüm.sür.kay.}+0,737_{ötedün.kay.}$).

Erkeklerin dua tutumunu "fiziksel kayıp" kaygısı negatif, "öte dünya" kaygısı ise pozitif yönlü yordamaktadır. Erkeklerin "fiziksel kayıp" kaygısı dua tutumunu tek başına %4 oranında, "öte dünya" kaygısı ile birlikte ise %10 oranında açıkladığı görülmektedir. Bu yüzden erkeklerdeki dua tutumu %10 oranında "fiziksel kayıp" ve "öte dünya" kaygısına bağlı olarak şekillenebileceği tahmin edilebilir. Erkeklerin dua tutumlarını "fiziksel kayıp" kaygısı negatif yönlü yordarken "öte dünya" kaygısı ise pozitif yönlü yordamaktadır ($\hat{y}=140,073 +1,144_{ötedün.kaygısı}-0,959_{fiz.kayıpkaygısı}$). Ayrıca kadınların dua tutumlarındaki bir birimlik artış "ölüm süreci" kaygısında ,158 lik azalış "öte dünya" kaygısında ,239 birimlik artış meydana getirmektedir. Erkeklerde ise dua tutumundaki bir birimlik artış "fiziksel kayıp" kaygılarında ,193 birimlik azalış meydana getirmektedir. Kadın ve erkeklerin dua tutumlarını ölüm kaygısı boyutlarından olan "öte dünya" kaygısı ikinci aşamada yordarken, "çürüme ve bozulma" kaygısı ise hiç bir aşamada yordamamaktadır (bkz. Tablo-5).

Tablo-5 Cinsiyet Açısından Ölüm Kaygısı Boyutlarının Dua Tutumunu Yordamasına İlişkin Aşamalı Regresyon Analizi

Cinsiyet	Aşamalar	Yordayan Değişkenler	B	S.E.	t	R	R ²	p
Kadın	1	Öl. Süreci Kay.	-0,812	0,315	-2,582	,158a	,025	,01
	2	Öl. Süreci Kay. Öte Dün. Kay.	-1,184 0,737	0,334 0,246	-3,545 2,99	,239b	,057	,001 ,003
Erkek	1	Fizk. Kayıp Kay.	-0,628	0,214	-2,930	,193c	,037	,004
	2	Öte Dünya Kay. Fizk. Kayıp Kay.	1,144 -0,959	0,294 0,225	3,894 -4,272	,315d	,099	,001 ,001

Bağımlı Değişken: Dua Tutumu; Yordayan Değişkenler: a) Ölüm Süreci, b) Ölüm Süreci Kaygısı, Öte Dünya Kaygısı, c) Fiziksel Kayıp Korkusu, d) Fiziksel Kayıp Kaygısı, Öte Dünya Kaygısı.

Tablo-6'da yaş değişkeni açısından katılımcıların dua tutumunu ölüm kaygısı boyutlarından hangilerinin yordayıp yordamadığını bulmak için aşamalı regresyon analizi yapılmıştır. Buna göre 20-28 yaş arası gençlerin "öte dünya" kaygısı tek başına dua tutumunu %6 oranında yordamaktadır

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

($R^2=,055$; $R=,234$; $p<,05$). Gençlerin "öte dünya" kaygısı diğer ölüm kaygıları (Fiziksel kayıp, Çürüme-bozulma) ile birlikte %10 oranında açıkladığı görülmüştür ($R^2=,097$; $R=,311$; $p<,05$). Bu yüzden 18-28 yaş arasındaki bireylerin dua tutumu %10 oranında "öte dünya", "fiziksel kayıp" ve "çürüme bozulma" kaygılarına bağlı olarak şekillenebileceği tahmin edilebilir. Ayrıca 20-28 yaş arasındaki gençlerin dua tutumlarındaki bir birimlik artış "öte dünya", "fiziksel kayıp" ve "çürüme bozulma" kaygısında ,311 birimlik artışı meydana getirmektedir. Ancak dua tutumunu yordarken gençlerin "fiziksel kayıp" kaygılarının negatif yönlü olması dikkat çekicidir ($\hat{y}_{\text{dua}} = 127,78 + 1,22 \cdot \text{öte.dün.kay.} - 0,700 \cdot \text{fiz.kay.kaygısı} + 0,729 \cdot \text{çür.boz.kay.}$).

29-59 yaş arasındaki orta yaşlılarda ise "ölüm süreci" kaygısı dua tutumunu yaklaşık %4 oranında negatif yordamaktadır. Buna göre orta yaşlıların dua tutumundaki bir birimlik artış "ölüm süreci" kaygısında ,207 birimlik azalış meydana getirmektedir. Diğer ölüm kaygıları 29-59 yaş arası bireylerin dua tutumlarını yordamamaktadır ($\hat{y}_{\text{dua}} = 161,61 - 0,969 \cdot \text{öl.sür.kay.}$). 60 yaş ve üzerindeki bireylerin ölüm kaygıları onların dua tutumlarını yordamadığı görülmektedir (bkz. Tablo-6). Bunun için Tablo-6'da 60 yaş ve üzeri bireylerin aşaması "0" ile gösterilmiş olup değişkenler arasında anlamlı ilişki yoktur ($p>,05$). Bu yüzden araştırmada 60 yaş ve üzeri bireylerin regresyon denklemi de çıkmamıştır (bkz. Tablo-6). Yaşlı bireylerin dua tutumlarını ölüm kaygısı boyutlarının hiçbirisi yordamamaktadır.

Tablo-6 Yaş Değişkeni Açısından Ölüm Kaygısı Boyutlarının Dua Tutumunu Yordamasına İlişkin Aşamalı Regresyon Analizi

Yaş	Aşama	Ölüm Kay. Boyutları	B	S. E.	R	R ²	t	p
20-28	1	Öte Dünya Kaygısı	1,051	,293	,234a	,055	3,582	,001
		Öte Dünya Kaygısı	1,419	,336	,274b	,075	4,227	,001
	2	Fiziksel Kayıp Kaygısı	-,482	,219			-2,195	,029
		Öte Dünya Kaygısı	1,22	,344	,311c	,097	3,546	,001
		Fiziksel Kayıp Kaygısı	-,7	,238			-2,948	,004
		Çürüme Bozulma Kay.	,729	,32			2,279	,024
29-59	1	Ölüm Süreci Kaygısı	-,969	,371	,207d	,043	-2,615	,01
60 vd.	0	Öte Dünya Kaygısı	,389	,221	,200e	,04	1,765	,08
		Fiziksel Kayıp Kaygısı	,043	,165			,259	,796
		Çürüme Bozulma Kay.	-,121	,231			-0,522	,603
		Ölüm Süreci Kaygısı	-,262	,275			-0,951	,344

Yordayan Değişken: a) Öte Dünya Kaygısı; b) Öte Dünya Kaygısı, Fiziksel Kayıp Kaygısı; c) Öte Dünya Kaygısı, Fiziksel Kayıp Kaygısı, Çürüme ve bozulma Kaygısı; d) Ölüm Süreci Kaygısı; e) Ölüm Süreci Kaygısı, Çürüme ve bozulma Kaygısı, Öte Dünya Kaygısı, Fiziksel Kayıp Kaygısı. Bağımlı Değişken: Dua Tutumu.

TARTIŞMA/YORUM

Araştırmanın tartışma/yorum bölümünde elde edilen bulgulardan ilk olarak cinsiyet değişkeni ile dua tutumu arasındaki sonuçlara değinilecektir. Cinsiyet değişkeninin dua tutum boyutları arasında anlamlı ilişkiler çıkmazken ölüm kaygısı boyutları ile korelasyonel olarak anlamlı ilişkiler elde edilmiştir (Tablo-1). Araştırmanın denenceler bölümünde kadınların lehine bir ilişki beklenirken cinsiyet değişkeni ile dua tutumu arasında anlamlı ilişki görülmemiştir. Bunun muhtemel nedeni ise örneklemin yaş değişkeninde yaşlı erkek sayısının fazlalığı gösterilebilir. Orta yaşlılıkta ve yaşlılıkta duaya ilişkin tutumun arttığı düşünülürse dindarlığın en az olunan safhası olarak düşünülen ilk yetişkin dönemindeki erkeklerin dua tutumunun ortalama puanları diğer yaş dönemindeki erkeklerin ortalama puanlarını düşürmemiş olabilir. İlk yetişkinlerin dua tutumunda kadınların dua tutumunun erkeklerin dua tutumlarından daha yüksek olduğunu gösteren bazı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

çalışmalara (bkz. Albayrak, 2013; Seyhan, 2013a ve 2014; Koç, 2004a) rağmen böyle bir sonucun çıkması hakkında yaşlandıkça erkeklerin dua tutumunda bir artış olduğu görülmektedir denilebilir.

Cinsiyet ile dua tutumu arasındaki bulgunun tersine, yaş ile dua tutumu arasında anlamlı ilişki görülmüştür. Özellikle Tablo-1'de yaş arttıkça dua tutumu (ve özellikle dua sıklık boyutu arasındaki korelasyonel ilişkinin) artışı ile Tablo-3'te ise dua tutumunun tüm boyutlarında yaş dönemleri arasında anlamlı ilişkinin çıkması göstermektedir ki yaşlandıkça bireyin dua tutumu artmaktadır. Yaşlıların sadece dua etme sıklıkları değil aynı zaman da duanın şuur ve amaçlarında da bir artışın olduğu rahatlıkla görülmektedir. Diğer yaş dönemlerine göre ilk yetişkin bireylerin dua tutumlarında anlamlı bir azalma ve farkın olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden birçok çalışmaya göre dindarlık seviyeleri düşük olan (bkz. Özbaydar, 1970: 17; Hökelekli, 2008b: 282; Taplamacıoğlu, 1962; Certel, 2003: 176; Seyhan, 2013b) ilk yetişkinlerin dua tutumlarında da bir azalmanın olması beklenen bir durumdur (Seyhan, 2013a). İlk yetişkinlerin dua tutumlarının orta yaşlılara ve yaşlılara göre daha düşük olmasının nedenleri arasında sosyal ortamlar, evlilik, dünya meşgalesi, gelecek kaygısı, aile ortamı, geçim şartları vb. gibi nedenler gösterilebilir. İlk yetişkinlerin hayatında ibadet ve dua gibi dini konuların yanında diğer dünyevi meşgalelerin yoğunluğu bu durumu özetlemektedir.

Cinsiyet değişkeni ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkiye bakıldığında kadınların ölüm kaygısı boyutlarının her birinden erkeklere göre anlamlı olarak daha yüksek ortalama puan almış olmaları bilimsel literatürle uyumludur (bkz. Yıldız, 2014; Ayten, 2009; Karaca, 2000). Önceki yapılan birçok çalışmada kadınların ölüm kaygıları erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur. Bu durum kadınların biyolojik yapılarından kaynaklanabildiği gibi sosyo-kültürel bakış açıları ve sosyalizasyon faktörlerinden dolayı da kadınların ölüm kaygısı daha yüksektir denilebilir. Daha duygusal olmaları sonucunda genel kaygı düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olmasıyla (Şenol, 1989) birlikte annelik gibi sosyo-kültürel beklentiler kadınların ölümden daha çok kaygılanmalarına neden olabilir. Araştırmaya katılan bazı orta yaşlı ve yaşlı kadınların büyük bir çoğunluğunun kendisinin ölümünden sonra evde evlenmemiş veya iş gücü sahibi olamayan çocuklarının ne yapacağından kaygılandıklarını dile getirmişlerdi.

Tablo-5'te cinsiyet açısından ölüm kaygısı boyutlarının dua tutumunu yordamasına bakıldığında en dikkat çekici bulgu hem erkeklerin hem de kadınların dua tutumlarını "öte dünya" kaygısı pozitif yönlü olarak yordamasıdır. Buna göre kadın ve erkekler öte dünya kaygısı çekerlerken bunu dualarında dile getirebildiklerini veya bu kaygıyı telafi etmek adına dua etmeye başvurduğu anlamına gelmektedir. Ölüm kaygısı boyutlarından sadece "öte dünya" kaygısının hem kadın hem erkeklerin dua tutumlarını yordamasının muhtemel nedenlerinden biri bireyler tarafından öte dünyanın nasıl bir yer olduğu bizzat tecrübe edilmemesinden kaynaklanabilir. Bireyler görmedikleri, tecrübe etmedikleri bir durumdan kaygılanmaları beklenen bir durumdur. Bu kaygıları da onların dualarını etkileyebilir. Buna göre ahiret inancı hakkında bilgiye sahip olsalar da kadın ve erkeklerin tecrübe etmedikleri yeni bir dünyada hayatının nasıl olacağına dair kaygı çektiklerini anlamaktayız. Ayrıca Tablo-5'te kadınların "ölüm süreci" kaygısı erkeklerin ise "fiziksel kayıp" kaygısı dua tutumlarını negatif yönlü yordaması göstermektedir ki, söz konusu bu iki kaygı bireylerin dua tutumlarını azaltmaktadır. Erkeklerin fiziksel kayba uğrama durumları kadınların ise ölüm sürecinde çekilecek durumlar karşısında kadın ve erkekler dua etme yerine başka baş etme davranışlarına başvurdukları anlamına da gelmektedir.

Yaş değişkeni açısından dua tutumu ve "öte dünya" kaygısı hariç tüm ölüm kaygısı boyutları ile anlamlı ilişkiler görülmektedir (bkz. Tablo-1). Tablo-1 ve Tablo-4'e bakıldığında yaş arttıkça dua tutumu artmakta olup ölüm kaygısı ise azalmaktadır. Ancak öte dünya kaygısı hariç diğer ölüm kaygısı süreçlerinde yaşa bağlı olarak artma beklenirken tam tersi bir durum çıkmıştır. İlk yetişkin dönemindeki bireylerin "öte dünya" kaygıları hariç diğer ölüm kaygıları orta yaşlı ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

yaşlılara göre daha yüksektir. Bu durum Ayten'in (2009) de bahsettiği üzere ölüm kaygısı ile baş etme bir süreç olup dua tutumu daha yüksek olan yaşlıların bunu daha iyi becerebildikleri söylenebilir. Ölüm korkusu ile baş etme daha kolaydır ancak ölüm kaygısı ile baş etme daha zordur. Gençlerin hayattan beklentilerinin yaşlılara göre daha fazla olması, sosyal yaşama dair hedeflerinin olması ölüm kaygısını arttırıcı bir durum olarak görülebilir. Gençler tarafından ölüm kaygısının beklentilerin ve hedeflerin gerçekleşmesini engelleyecek bir durum olarak görülmesi mümkündür. Yaşlılar ise dünyada birçok beklentilerini gerçekleştirmiş ve kendilerinin ölüm gerçeğine daha yakın olduklarını düşünmekte olabilirler. Araştırmamıza katılan birçok yaşlı ameliyat, fiziksel kayıp veya cesedin mezarda çürüyüp bozulması gibi durumların kendilerini kaygılandırmadıklarını sözel olarak ifade etmişlerdi. Ancak yaşlıları öte dünya ile ilgili kaygılarını açıkça belirtmişlerdi.

Tablo-6'da yaş dönemleri açısından ölüm kaygılarından hangilerinin dua tutumunu yordayıp yordamadığına bakıldığında ilginç bulgular elde edilmiştir. Buna göre yaşlıların ölüm kaygılarından hiç birisi dua tutumunu yordamamaktadır. Yaşlıların dua etme tutumları ölüm kaygıları açısından gerçekleşmediği rahatlıkla anlaşılabilir. Ölüm kaygısı yerine başka değişkenler yaşlıların dua etme davranışını açıklayabilir. Mesela, yaşlıların dua etme davranışları ölüm kaygısı yerine öldükten sonra geride kalan evlatların akıbetinden dolayı kaygılanarak dua edebilirler. Bu yüzden yaşlılarda ölüm kaygısı yerine daha genel kaygılar dua etme davranışını açıklayabilir. Ayrıca "öte dünya" kaygısının bile yaşlılarda dua etme kaygılarını yordamaması ise yaşlıların geçmiş yaşamlarından sağladıkları yaşam doyum ile inandıkları dini değerler sonucunda gelecekteki hayatlarının iyi olacağını düşünmelerinden kaynaklanabilir. Çünkü araştırma sürecinde öte dünyayla ilgili maddelere yaşlılar imanlarının sayesinde akıbetlerinin hayırlı olacağından emin olmuş şeklinde ifadeler kullanmışlardı. Bu gibi durumlar göstermektedir ki, yaşlıların dua ve dini davranışlarının artması ile ölüm kaygıları azalmaktadır.

Aynı durum ilk yetişkinler için söylenemez. Tablo-6'ya göre ilk yetişkinlerin dua etme davranışları "öte dünya" ve "çürüme bozulma" kaygıları tarafından pozitif, "fiziksel kayıp" kaygısı tarafından ise negatif yönlü yordanmaktadır. Buna göre gençlerin "öte dünya" ve "çürüme bozulma" kaygıları dua etme tutumlarını arttırmaktadır. Gençler bedenlerindeki fiziksel kaybın olmadığını bildikleri için fiziksel kayıp kaygısı dua etme davranışını açıklamamaktadır. Şuan itibari ile fiziksel kayıp yaşama gibi bir durumla karşılaşırsanız muhtemelen dua etme tutumları fiziksel kayıp kaygısı tarafından yordanabilirdi. Mesela, araştırma sürecinde gençlerle yapılan söyleşilerde gençlerin hiçbirisinin elden ayaktan düşmemek için dua ettiklerine rastlanmamıştır. Ancak gençler iyi bir gelecek, iyi bir iş, hayırlı bir insan olmak vb. gibi dua formlarını dile getirmişlerdi. Yaşlılarda ise gerek fiziksel kayıp gerekse çürüme bozulma gibi durumlara alışılmış gerçeklikler olup bunlardan dolayı kaygılanmak yaşlıların dua tutumunu açıklamamaktadır. Ancak gençlerde "öte dünya" ile mezarda "çürüme bozulma" kaygısı gelecekle ilgili olduğu için ve bu gibi kaygıları kısmen de olsa tecrübe etmediklerinden söz konusu kaygılar gençlerin dua etme tutumunu açıklamaktadır. Orta yaşlılarda ise "ölüm süreci" kaygısı dua tutumlarını yordamaktadır. Bunun muhtemel nedeni ise "ölüm süreci" kaygısı orta yaşlılar için daha tecrübe edilmemiş olmasıdır. Daha açık bir ifadeyle orta yaşlıların "ölüm süreci" kaygıları arttıkça dua tutumlarında azalma görülmesi orta yaşlı bireylerin acı çekerek ölmek veya yavaş ve uzun süren bir ölümden kaygılanabileceği anlamına gelmektedir. Orta yaşlı bireyler bu gibi hayat tecrübelerini yaşlılar kadar yaşamamış ve hissedememiş olabileceği için orta yaşlılarda dua tutumları bu kaygılar ile baş etme fonksiyonu görmemiş olabilir. Orta yaşlılar çeşitli durumlarda fiziksel kayıp yaşayabilir veya en azından gençliklerindeki gibi olmadıklarının farkında olabilirler. Dahası orta yaşlılardan bazıları ameliyat, hastalık gibi süreçleri yaşamış olabilirler. Orta yaşlıların dua tutumlarının ilk yetişkinlerden daha yüksek olması sonucu orta yaşlılar "ölüm süreci" kaygısı dışındaki ölüm kaygılarını dua, ibadet ve diğer baş etme süreçleri ile azaltabildikleri söylenebilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

Araştırmanın teorik kısmında bahsedildiği üzere, ölüm kaygısı birey hayatında bir süreci ifade etmekte olduğu için gençler ölüm kaygısını yaşlılar kadar tecrübe etmediklerini anlamaktayız. Çok sevdiği yakınları ölmemiş, ölümcül hastalıkları, kazaları, belaları tatmamış veya gelecekle ilgili hedef ve amaçlarını gerçekleştirememiş olmalarından dolayı gençlerin ölüm korkularının nesnesi ve kaynağı belli değildir. Bu yüzden gençlerin ölüm kaygısı çekmeleri makul denilebilir. Yaşlıların ölüm kaygısının kaynağı ve nesnesi daha bilinir olduğundan yaşlılarda kaygı korkuya dönüşmüş olma ihtimali vardır. Bu açıdan bakıldığında "*korkunun ecele faydası yok*" veya "*başagelen çekilir*" bağlamında, yaşlıların ölümü daha çok hissettikleri ve tecrübe ettiklerini anlamaktayız. Ayrıca gençlerin dua tutumlarının yaşlılara göre daha düşük olması da ölüm kaygılarını artırıcı bir durum olarak görebiliriz. Çünkü yaşlıların dua tutumları en yüksek olmasıyla birlikte ölüm kaygıları en düşük olup ölüm kaygısının hiç bir boyutu dua tutumlarını yordamamaktadır. Bu yüzden yaşlılar dua etmeyi baş etme aracı gençlere göre daha çok kullanabilmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Ölüm kaygısı ile dua tutumunun incelendiği bu nicel araştırmaya geneli Sivas ve çevresinde oturan yaşları 20 ile 82 arasında değişen 487 kişi katılmıştır. Araştırma Mart 2014 ve Şubat 2015 tarihleri arası ile sınırlıdır. Araştırmada cinsiyet ve yaş açısından oluşturulan deneceler bulgular bölümünde gerekli istatistiksel testler kullanılarak test edilmiş ve kısmen desteklenmiştir. Elde edilen sonuçlar şunlardır:

Cinsiyet değişkeni açısından kadınların bütün ölüm kaygıları erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur. Ancak kadın ve erkeklerin dua tutumları arasında anlamlı fark görülmemiştir. Bu durum yaşlı örneklem grubundaki erkeklerin dua tutumlarının yüksek olmasına bağlıdır. Bu duruma araştırmanın yorum kısmında değinilmiş olup kadın ve erkeklerin dua tutumu yaşlandıkça artmakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kadın ve erkeklerin "öte dünya" ile ilgili kaygılarında anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu yüzden deneceler bölümünde oluşturulan "kadın ve erkeklerin ölüm sonrası ile ilgili kaygılarında anlamlı ilişki çıkmaz" denencesi doğrulanmamıştır. Kadınların ölüm anı ve sonrasındaki tüm kaygı çeşitlerinde anlamlı olarak yüksek ortalama puanlar aldıkları görülmektedir. Ancak hem kadınların hem de erkeklerin dua tutumları "öte dünya" kaygısı tarafından anlamlı olarak pozitif yönlü yordanmaktadır. Buna göre "*kadın ve erkeklerin ölüm sonrası ile ilgili kaygıları dua tutumlarını anlamlı olarak pozitif yönlü yordamaktadır*" sonucuna ulaşılabılır. Kadınların "ölüm süreci" kaygıları ile erkeklerin "fiziksel kayıp" kaygıları dua tutumlarını negatif yönlü yordaması kadın ve erkeklerin dua davranışlarını gerçekleştirirken dua tutumları söz konusu bu iki ölüm kaygısını azaltıcı bir fonksiyon oynamaktadır. Buna göre bu iki ölüm kaygısını yaşayan kadın ve erkeklere dua tutumları baş etme yöntemi olarak fayda vermeyebileceği anlamına da gelmektedir. Diğer bir tabirle dua eden kadın ve erkekler duaları sayesinde fiziksel kayıp ve ölüm süreci kaygısı yaşamayacaklarından da emin olabilirler. Bu yüzden kadınların ölüm süreci kaygısı erkeklerin ise fiziksel kayıp kaygısı azalırken dua tutumu artmaktadır.

Yaş değişkeni ile ilgili oluşturulan denecelerden çoğunluğu doğrulanmıştır. Buna göre "*20 ile 28 yaş arasındaki gençlerin dua tutumları orta yaşlı ve yaşlı bireylerin dua tutumlarından anlamlı olarak düşüktür*" sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum bilimsel literatürle uyumlu bir sonuçtur. Birçok çalışmada da görülebileceği üzere bireylerin "*ilk yetişkinliklerindeki dindarlıkları veya dua tutumları yaşlılık dönemine doğru gittikçe artmaktadır*" denilebilir.

Yaş değişkeni ile ilgili en dikkat çekici sonuç ilk yetişkinlerin bütün ölüm kaygıları orta yaşlı ve yaşlılara göre anlamlı olarak daha yüksek çıkmıştır. Deneceler kısmında dile getirilen "*20 ile 28 yaş arasındaki genç yetişkinlerin ölüm kaygısı 60 ve üzerindeki yaşlı bireylerden anlamlı*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

olarak daha düşüktür" denence desteklenmemiştir. Bu durum yaşlıların ölümü daha çok kabul edebilir hala geldiği ve ölüm kaygısının tecrübe edilebilir olmasından dolayı ölüm kaygısını yaşlıların daha çok tecrübe ettikleri şeklinde yorumlanmıştır. Dua tutumları yüksek olan yaşlıların ölüm kaygıları ile daha kolay baş ettikleri sonucuna da varılabilir.

Yaş değişkeni açısından en dikkat çekici sonuçlardan birisi de yaşlıların dua tutumları "öte dünya" kaygısı dâhil tüm ölüm kaygıları tarafından yordanamamasıdır. Buna göre araştırmada dua tutumu yüksek çıkan yaşlıların ölüm kaygılarının dua tutumlarını yordamamaları ölüm kaygısının korkuya dönüşme ihtimaline ve ölümü daha hissettikleri veya çok tecrübe ettikleri anlamına gelmektedir ki bu durumun duayı azaltıcı veya fazlaştıran bir fonksiyonunun olmadığı yorumunda bulunulmuştur. Ancak gençlerin ölüm kaygılarından "öte dünya" ile "çürüme bozulma" kaygıları dua tutumlarını pozitif yönlü yordarken "fiziksel kayıp" kaygısı negatif yönlü yordamaktadır. Buna göre gençlerin fiziksel kayıp kaygıları onların dua tutumlarını artırıcı bir rol oynamamaktadır. Ancak "öte dünya" ve "çürüme bozulma" kaygısı ise dua tutumlarını artırıcı rol oynamaktadır denilebilir. Orta yaşlı bireylerde ise sadece "ölüm süreci" kaygısı dua tutumlarını negatif yönlü yordamış diğer ölüm kaygıları ise regresyon denkleminde girmemiştir.

Araştırmanın bu sonuçları doğrultusunda ileride bu konu hakkında yapılacak araştırmalara birtakım öneriler verilebilir. Bu çalışma nicel yöntemler kullanılarak yapıldığı için gençlerin ölüm kaygılarının neden yüksek olduğunu daha iyi anlamak için nitel çalışmalar da gereklidir. Gençlerin gelecek kaygılarının fazla olmasından dolayı ölüm kaygılarına bu durumun yansıma ihtimalinin araştırılması derinlemesine analizler ile mümkündür. Bu konuda nitel yöntemle yapılacak çalışmalar bu araştırmanın yorumlarını ne kadar destekleyip desteklemeyeceğine bakılmalıdır. Özellikle dua tutumunu bazı ölüm kaygılarının pozitif bazılarının negatif yönlü yordaması hakkında da nitel yöntemle derinlemesine analizler kullanarak yapılan çalışmalar ölüm kaygısı ile dua tutumu arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca çalışma evreni dar tutulan bu araştırma çoğunluğu Sivas ve çevresinde ikamet eden örneklemden oluşmaktadır. Hem nicelik hem nitelik açısından daha geniş çalışma evreni ve örneklem üzerinde veya sadece belli meslekleri yapan bireyler üzerinde aynı konu hakkında geniş bir ekip ve farklı uzmanlık alanı olan araştırmacılarla birlikte çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, A. (2007). "Dindarlık Tipleri Açısından Dua Formları". **Marife Dergisi**, 7(2), 189-201.
- ALBAYRAK, A., ACUNER, Y. ve SEYHAN, B. Y. (2014). "Dua Tutum Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması", **Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 34, 365-372.
- ARI, R., ÜRE, Ö. ve YILMAZ, H. (1998). **Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi**, Konya: Mikro Basım Yayın Dağıtım.
- AYTEN, A. (2009). "Üniversite Öğrencilerinde Ölüm Kaygısı: Türk ve Ürdünlü Öğrenciler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma". **Din Bilimleri Araştırma Dergisi**, IX, 4.
- BALDREE, K. S., MURPY, S. P. ve POWERS, M. J. (1982). "Stress Idenficat, on and Coping attens In Patientson Hemodialysis". **Nursing Research**, 31, 107-112.
- BELLAH, R.N., MADSEN, R., SULLIVAN, W.M., SWIDLER, A., ve TIPTON, S. M. (1985). **Habits of Heart: Individualism and Commitment in American Life**. Berkeley: Unv. of California Press.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

- BERGMAN, Lucy. (2001). "The Death Awareness Movement Psychology as Religion?", In **Religion and Psychology: Mapping the Terrain**. (eds. Diane J.Pace and William B. Parsons). New York: Routledge.
- BROWN, R. J. (1994). **The Human Side of Prayer**. Birmingham, Alabama: Religious Education Press.
- BUDAK, S. (2009). **Psikoloji Sözlüğü**. Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- CARREL, A. (1961). **Dua**, (çev. M. Alper Yüçetürk), İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- CERTEL, H. (2003), **Din Psikolojisi**, Ankara: Andaç Yayınları.
- CİRHİNLİOĞLU, F. G. (2010). **Din Psikolojisi**. (I.Baskı), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- CRUSALIS, B. S. (2010). "Death Anxiety". In **Encyclopedia of Psychology and Religion** (eds. David A. Leeming and K. Madden). New York: Springer Science.
- CÜCELOĞLU, D. (1991). **İnsan ve Davranışı**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÇANTAY, H. B. **Kuran-ı Kerim ve Meal-i Kerim**. (neş. M.A. Yekta Saraç). İstanbul: Risale Basım Yayın.
- DAĞLI, E. N. (2010). **Yaşlılarda Ölüm Kaygısı ve Dindarlık**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuklu Üniversitesi SOSBE.
- DICKSTEIN, L. S. ve BLATT, S.J. (1966). "Death Concern, Futurity and Anticipation". *Journal of Consulting Psychology*, 30, 11-17.
- EGEMEN, B. Z. (1963). "Ölüm Üzerine". *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Der.* 11, 31-34.
- GENÇTAN, E. (1990). **Varoluş ve Psikiyatri**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GIBSON, R. C. (1983). "Blacks at Middle and Late Life: Resources and Coping", *Annals of The American Academy of Political and Social Science*, 464, 79-90.
- HARKNESS, G. (1948). **Prayer and The Common Life**. New York: Abingdon-Cokesbury.
- HOROZCU, Ü. (2010). **Din Psikolojisi Açısından Dünyevi İstek Duaları**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniv. SOSBE.
- HÖKELEKLİ, H. (2008a). **Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din**. İstanbul: Dem Yay.
- HÖKELEKLİ, H. (2008b). **Din Psikolojisi**, Ankara: TDV Yayınları.
- İBN Manzur, C. Muhammed b. Mükerrrem. (1996). **Lisan'ül Arab**, (nşr. Muhammed A.Vehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi), Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- İBN-i Sina.(1942). **Risale fi Def'i Gam'il-mevt**. (çev. M. Hazmi Tura). İstanbul: Burhanettin Matbaası.
- JANSSEN, J., de HART, J. & den DRAAK, C. (1990). **Praying as Individualized Ritual**. In H-G. Heimbrock & H.B. Boudewijnse (Eds.), *Current Studies on Rituals: Perspective for The Psychology of Religion*, 71-82. Amsterdam: Rodopi.
- JOYCE, C.R.B., ve WELLDON, R. M. C. (1965). "The Objective Efficacy of Prayer, A Double-Blind Clinical Trial". *Journal of Chronic Disease*, 18, 367-377.
- KANTAŞ, N. Ö. (2004). "Apoptosis Programlı Hücre Ölümü". *A.Ü. Dikimevi Sağ. Hiz. Mes. Yüksek Okulu Dergisi*, c.5(1), 7-10.
- KARACA, F. (2000). **Ölüm Psikolojisi**, İstanbul: Beyan Yayınları.
- KARACA, F. ve YILDIZ, M. (2001). "Thorson-Powell Ölüm Kaygısı Ölçeğinin Türkçe Çevirisinin Normal Popülasyonda Geçerlik Güvenirlik Çalışması", *Tabula Rasa*, 1(1), 43-55.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

- KARTOPU, S. (2012). "Lise Öğrencileri ve Öğretmenlerinin Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (K.Maraş Örneği)", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 17(2), 147-170.
- KAYIKLIK, H. (2003). **Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler**, Adana: Baki Kitabevi.
- KIRBY, M. ve TEMPLER, D. I. (1975). "Death Anxiety Social Work Students". In **The Family and Deaths: A Social Works Symposium**, New York.
- KOÇ, M. (2003). "Yaşlılık Döneminde Ölüm Psikolojisi Üzerine Bir Alan Araştırması", **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 117-144.
- KOÇ, M. (2004). "Yaşlılık Döneminde Ölüm Psikolojisi Üzerine Bir Alan Araştırması", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fak. Der.** 8(1), 203-228.
- KOÇ, M. (2004a). "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Tutum ve Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması". **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 3(6), 147-178.
- KOENIG, H. G. (1998). **Hand Book of Religion and Mental Health**. California: Academic Press.
- KOENIG, H. G., GEORGE, L. K., ve SIEGLER, I. (1988). "The Use of Religion and Other Emotion Regulating Coping Strageies Among Older Adults". **The Gerentologist**, 28, 303-310.
- KUBLER-ROSS, E. (1969). **On Death and Dying**, New York: Mc Millian Publishing.
- LARID, S. P. (1991). **A Preliminary Investigation Into the Role of Prayer As a Coping Technique for Adult Patients With Arthritis**. (Unpublished Doctoral Dissertation), University of Kansas, Lawrance, KS.
- MANFREDI, C. ve PICKETT, M. (1987). "Perceived Stressful Situations and Coping Strategies Utilized by the Elderly". **Journal of Community Mental Health Nursing**, 4, 99-110.
- MARINIER, P. (1990). **Dua Üzerine Düşünceler (Psikofizyolojik Sebepleri ve Sonuçları)**. (çev. Sadık Kılıç). İzmir: Nil Yayın evi.
- MEADOW, M. J. ve KAHOE, R. D. (1984). **Psychology of Religion: Religion In Individual Lives**. New York: Harper and Roe.
- MU'CEMUL-Vasit. (1972). (Tahric: İbrahim Enis, Abdulhalim Muntasır, Atiyye es-Sarrci). Kahire: Dar'ul Mearif.
- MURRAY, P. (1974). "Death Education and Its Effect on the Death Anxiety Level Nurses". **Psychological Reports**, 35, 1250.
- NEUFELDT, D. E. ve HOLMES, C. B. (1979). "Relationships Between Personality Traits and Fear of Death". **Psychological Reports**, 45, 907-910.
- ONUR, B. (1991). **Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm**. Ankara: Verso Yayınları.
- ÖNER, N., ve Le COMPTE, A. (1998). **Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı**. İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yayınları.
- ÖZBAYDAR, B. (1970), **Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul: Baha Matbaası.
- PARKER, G. B. ve BROWN, L. B. (1986). "Coping Behaviors That Mediate Between Life Events and Depression". **Archives of General Psychiatry**, 39, 1386-1391.
- POLOMA, M. M. ve PENDLETON, B. F. (1989). "Exploring Types of Prayer and Quality of Life: A Research Note". **Review of Religious Research**, 31, 46-53.
- SAUDIA, T. L., KINNEY, M. R. BROWN, K. C. ve YOUNG-WARD, L. (1991). "Health Locus of Control and Helpfulness of Prayer". **Heart and Lung**, 20, 60-65.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

- SAYGILI, S. (2011). **Yaşlılık Psikolojisi**, İstanbul: TÜRDAV Yayın Grubu.
- SCHULTZ, P. D. ve SCHULTZ, S. E. (2007). **Modern Psikoloji Tarihi**. (Çev. Yasemin Aslay). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- SEYHAN, B. Y. (2014). "Üniversite Öğrencilerin Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler", **Sivas Cum. Ün. İlh. Fak. Dergisi**, 18/1, baskıda.
- SEYHAN, B.Y. (2013a). "Dua Tutumu ile Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", **Sivas Cum. Ün. İlh. Fak. Dergisi**, 17/2. 157-183.
- SEYHAN, B.Y. (2013b). **Üniversite Öğrencilerinin İnanç Tarzları, Denetim Odağı ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SOSBE.
- SHAW, R. J. (1992). "Coping Effectiveness In Nursing Home Residents". **Journal of Aging and Health**, 4, 551-563.
- SPIPKA, B. (2013). **Dini Pratik, Ritüel ve Dua**, (çev. Ö. Çetin; Din ve Maneviyat Psikolojisi, ed. İ. Çapcıoğlu ve A. Ayten), Ankara: Phoenix Yayınları.
- SUTTON, T. D. ve MURPHY, S. P. (1989). "Stressors and Patterns of Coping in Renal Transplant Patients". **Nursing Research**, 38, 46-49.
- TAPLAMACIOĞLU, M. (1962), "Yaşlılara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 10, 141-151.
- TDK Türkçe Sözlük. (2005). Ankara.
- TEMPLER, D.I., RUFF, C. F. ve FRANKS, C. M. (1971). "Death Anxiety: Age, sex and Parental Resemblance in Diverse Populations". **Development Psychology**, 4, 108.
- THORSON, J. A. ve POWELL, F. C. (1989). "Elements of Death Anxiety and Meanings of Death". **Journal of Clinical Psychology**, 44(5), 691-701.
- THORSON, J. A. ve POWELL, F. C. (1993). "Personality, death Anxiety, and Gender". **Bulletin of the Psychonomic Society**, 31(6), 589-590.
- TİRMİZİ, Ebu İsa, (1992). **Sünen-i Tirmizi**, İstanbul: Çağrı Yay.
- VINCENT, J. A. (2003). **Old Age**. New York: Routledge.
- WALKER, S.R., TONIGAN, J. S., MILLER, W.R., COMER, S. ve KAHLICH, L. (1997). "Intercessory Prayer in the Treatment of Alcohol Abuser and Dependence: A Pilot Investigation". **Alternative Therapies**, 3(6), 79-86.
- YALOM, E.I. (2002) **The Gift of Therapy**. New York: Harper Collins.
- YILDIZ, M. (2014), **Ölüm Kaygısı ve Dindarlık**, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayıncılık.
- YILDIZ, M., SEZEN, A. ve YENEN, İ. (2007). "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Durumluk-Sürekli Kaygı Düzeyleri ile Akademik Güdülenmeler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 25, 213-239.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

SEYHAN, B.Y., Ölüm Kaygısı ve Dua Tutumu Üzerine Bir Araştırma, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/2 Winter 2015, p. 863-882, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7948>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/2 Winter 2015

